

Interventie

Lang Leve de Liefde - Bovenbouw

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 15 april 2021

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Stoelinga, Schutte, Mevissen, Harmsen (maart 2021).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lang Leve de Liefde - Bovenbouw'.

Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	4
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel.....	7
1.3 Aanpak	9
2. Uitvoering	12
3. Onderbouwing	19
4. Onderzoek	26
5. Samenvatting Werkzame elementen	28
6. Aangehaalde literatuur	29
7. Praktijkvoorbeeld	31

Samenvatting

Leve de Liefde Bovenbouw (LLL-B) is een lesprogramma over seksuele en relationele vorming voor jongeren van 15 tot 18 jaar. Het programma is afgestemd op de ervaring en het denkniveau van leerlingen in de bovenbouw van havo en vwo (klas 4, 5 en 6).

Het lespakket is online vrij toegankelijk en bestaat uit 4 thema modules: 1) relaties: wensen en grenzen; 2) veilig vrijen: anticonceptie; 3) veilig vrijen: soa's; en 4) seksuele- en genderdiversiteit. Deze zijn verspreid over 8 lessen. Er wordt gebruik gemaakt van verschillende lesmethoden, o.a. discussies, filmpjes, animaties en quizzes.

Het is van belang dat de modules in aangegeven volgorde worden onderwezen, volgens de aanwijzingen in de docentenhandleiding. Het volledig behandelen van LLL-B volgens de aanwijzingen in de docentenhandleiding biedt meer garantie op effect.

LLL-B is onderdeel van de LLL-lesmethode, het meest gebruikte lespakket voor relationele en seksuele vorming in het voortgezet onderwijs in Nederland. De interventie vormt samen met Lang Leve de Liefde Onderbouw (LLL-O) een doorlopende leerlijn.

Doelgroep

Het lespakket is ontwikkeld voor middelbare scholieren in de leeftijd van 15 tot 18 jaar in klas 4, 5, en 6 van havo en vwo (bovenbouw).

Doel

Het doel van LLL-B is het bevorderen en ondersteunen van leerlingen in gezonde en gewenste (seksuele) relaties en het respectvol omgaan met seksuele en genderdiversiteit.

Aanpak

LLL-B is een online lesprogramma van acht lessen over seksuele en relationele vorming, waarbij vier thema's aan bod komen (Relaties: Wensen en grenzen; Veilig vrijen: Anticonceptie; Veilig vrijen: Soa's; en Seksuele- en genderdiversiteit). De vier modules van LLL-B bestaan elk uit twee lessen. Alle lessen bestaan uit verschillende activiteiten (o.a. filmpjes, uitleg en oefeningen). Om de doelen te bereiken moeten de modules in de beschreven volgorde worden behandeld.

Materiaal

Het programma LLL-BB wordt volledig online aangeboden via een gemeenschappelijk portal (www.langlevedeliefde.nl) waarop ook de andere lesprogramma's zijn terug te vinden. Er is een aparte docenten- en leerlingenomgeving. Het programma bestaat uit een algemene handleiding en een uitgebreide docentenhandleiding voor elk van de vier thema's. Daarnaast zijn er verschillende lesmaterialen op de website te vinden ter ondersteuning van de lessen, zoals werkbladen, filmpjes, animaties, online vragenlijsten en discussie-opdrachten. Het lespakket is dusdanig ontwikkeld dat het aansluit op de eindexamentermen Biologie voor bovenbouw havo/vwo. Het is voor een deel lesstof vervangend (vak Biologie) en maakt gebruik van de concept-context benadering.

Onderbouwing

Ondanks dat hoogopgeleide jongeren later beginnen met seks, beschermen zij zich niet vaker tegen soa's en hiv. Daarnaast ligt het percentage jongeren dat bij hun laatste

partner áltijd anticonceptie gebruikt bij jongeren tussen 15-17 jaar lager dan in andere leeftijdscategorieën. Ook blijkt uit onderzoek onder jongeren dat condoomgebruik onder hoogopgeleide jongeren de afgelopen jaren is afgenomen. Jongeren in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs hebben zelf behoefte aan seksuele voorlichting op school.

De interventie is ontwikkeld met behulp van het Intervention Mapping protocol: probleem – doelstellingen rondom gedrag en determinanten – interventie – implementatie – evaluatie. De interventie richt zich o.a. op de hierboven beschreven problemen door gebruik te maken van op theorie gebaseerde methoden, o.a.: elaboratie, modeling, scenario gebaseerde risicoinformatie, empathie training. Deze methoden zijn effectief doordat ze passen bij de relevant gebleken determinanten en correct volgens de theoretische en empirische randvoorwaarden zijn toegepast.

De gebruikte methoden en strategieën in de interventie sluiten aan bij de doelen van LLL-B. Door middel van 4 modules (8 lessen) wordt ingespeeld op sociale en cognitieve determinanten: kennis, attitude, affect, vaardigheden/eigen-effectiviteit en sociale norm. De samenhang tussen deze determinanten heeft invloed op het voorkomen van grensoverschrijdend gedrag, acceptatie van seksuele- en genderdiversiteit en het bevorderen van condoom- en anticonceptiegebruik van jongeren.

Onderzoek

Tijdens de ontwikkeling van de interventie op basis van Intervention Mapping is op verschillende momenten onderzoek gedaan onder docenten en experts. Op deze manier is onderzocht op welke manier het lespakket aan kon sluiten bij de wensen van docenten en leerlingen (bijv. niet alleen online, maar ook offline alternatieven). De interventie is getest en op basis van de feedback van docenten nogmaals aangepast.

In 2020 is een procesevaluatie uitgevoerd naar de uitvoering en het gebruik van LLL-B. d.m.v. vragenlijstonderzoek en interviews met docenten en experts. N.a.v. de resultaten is de interventie voor het eerst, in zijn geheel, herzien (praktische en inhoudelijke wijzigingen).

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

Het lespakket is ontwikkeld voor middelbare scholieren in de leeftijd van 15 tot 18 jaar in klas 4, 5, en 6 van havo en vwo (bovenbouw).

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep is docenten. Het lespakket is ontwikkeld zodat het aansluit bij het schoolexamen Biologie, waarin staat dat eindexamenkandidaten "met behulp van de concepten gedrag en interactie met

(a)biotische factoren ten minste in contexten op het gebied van gezondheid en communicatie beargumenteren op welke wijze vraagstukken met betrekking tot seksualiteit van de mens kunnen worden benaderd" (Domein D4 vwo; domein D3 havo) (College voor Toetsen en Examens, 2018). Afhankelijk van de school en het schooltype kunnen de lessen worden gegeven door docenten biologie, maatschappijleer of door de klassenmentor. In de praktijk worden de lessen van LLL-B echter meestal verzorgd door docenten biologie omdat niet-biologie docenten niet echt thuis voelen bij de verschillende onderwerpen.

Selectie van doelgroepen

De selectie van de doelgroep vindt plaats via de scholen in de bovenbouw klassen 4, 5 en 6 van havo en vwo.

Binnen de doelgroepen zijn er geen contra-indicaties van toepassing. Wel is het belangrijk dat er extra aandacht wordt besteed aan scholieren met negatieve (seksuele) ervaringen en de lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender en interseks groep (LHBTI+), omdat deze groep ook in Nederland nog niet volledig geaccepteerd wordt (Mevisen, Kok, Watzeels, van Duin & Bos, 2018). Het is belangrijk dat vooraf wordt aangegeven dat deze lessen gegeven gaan worden en dat leerlingen voor wie dit te dichtbij komt zich kunnen melden bij de docent. In overleg tussen docent en leerling kan in dit geval worden besloten hoe hiermee kan worden omgegaan. In de docentenhandleiding staat uitgelegd hoe een docent dit kan aanpakken en hoe een veilige omgeving gecreëerd kan worden binnen de klas.

Betrokkenheid doelgroep

De (intermediaire) doelgroep is meerdere malen betrokken bij de ontwikkeling van de interventie. Gedurende de ontwikkeling van het programma is er een behoefteanalyse uitgevoerd. Er werd een multidisciplinaire schakelgroep gevormd (vier experts t.a.v. seksuele gezondheid van jongeren, drie Intervention Mapping experts, een maatschappelijk werker, twee gezondheidswerkers en 14 docenten).

Betrokkenheid bestond o.a. uit:

- Meedenken over en goedkeuren van de (sub)doelen van de interventie.
- Feedback op verschillende onderdelen van LLL-B door losse onderdelen in hun klassen te testen.
- Feedback op de docenthandleiding.
- Vorm van onderwijs (docenten waren positief over een online lesmodule maar wilden interactie met leerlingen behouden).

- Feedback op de pilot implementatie van de interventie door 60 leerlingen en 16 docenten (Van Lieshout, 2017). Het ging om leerlingen/docenten van 24 klassen (15 havo, 9 vwo).

Docenten zijn ook betrokken bij de doorontwikkeling van LLL-B n.a.v. een procesevaluatie in 2020. Docenten hebben zowel inhoudelijk (bijv. inhoud van de modules en lesmethoden) als praktisch (bijv. lay-out van de website en terminologie) meegedacht. Hun aanbevelingen zijn gebruikt bij het volledig herzien van de interventie. Vanwege praktische overwegingen zijn leerlingen niet direct betrokken bij de procesevaluatie. Wel zijn hun wensen en reacties uitgevraagd onder docenten.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het doel van LLL-B is het bevorderen en ondersteunen van leerlingen in gezonde en gewenste (seksuele) relaties en het respectvol omgaan met seksuele en genderdiversiteit.

Subdoelen

Aan de hand van de bovenstaande beschreven thema's van de vier modules worden subdoelen hieronder in de vorm van de gewenste gedragingen weergegeven. Per subdoel zijn de bijbehorende Performance Objectives (gedragsdoelen) weergegeven. Voor de eerste twee gedragsdoelen is ter illustratie elk één Change Objective (veranderdoel) weergegeven (zie ook Tabel 2 in de onderbouwing). De volledige matrices van determinanten en alle veranderdoelen zijn opvraagbaar bij Soa Aids Nederland (SANL).

Gewenste gedrag: Jongeren hebben prettige en gewenste seks en relaties wanneer zij er klaar voor zijn en communiceren duidelijk hun wensen en grenzen.

Jongeren:

- Gedragsdoel:* Beschrijven & formuleren eigen wensen/grenzen m.b.t. seks en relaties;
  - *Veranderdoel:* Hebben een positieve houding t.o.v. duidelijk communiceren van eigen wensen en grenzen (attitude).
- Gedragsdoel:* Hebben alleen gewenste seks/relaties;
  - *Veranderdoel:* Erkennen emoties die optreden als je niet of juist wel vasthoudt aan je eigen wensen/grenzen (*affect*).
- Gedragsdoel:* Bespreken en geven eigen wensen/grenzen duidelijk (niet ambigue) aan partner aan;
- Gedragsdoel:* Interpreteren correct de indirecte, non-verbale en subtiele vormen van weigeren of wensen van partner;
- Gedragsdoel:* Respecteren seksuele grenzen van partner;
- Gedragsdoel:* Passen eigen seksuele gedrag aan wanneer dit de grens van de partner overschrijdt;
- Gedragsdoel:* Hebben prettige, plezierige en gewenste seks;
- Gedragsdoel:* Melden seksueel grensoverschrijdend gedrag bij de vertrouwenspersoon

Gewenste gedrag: Jongeren voorkomen ongeplande zwangerschap door consequent correct gebruik van anticonceptiemiddelen (AC).

Jongeren:

- a. Hebben een concreet beeld van het reproductiesysteem en van het eigen seksuele lichaam;
  - Noemen mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen en beschrijven hun functie (*kennis*)
- b. Besluiten tot veilige seks (condoom en/of AC gebruik) om ongeplande zwangerschap te voorkomen/ jong ouderschap uit te stellen;
  - Hebben een positieve houding t.o.v. AC gebruik naast condoomgebruik voor zwangerschapspreventie (*attitude*).
- c. Schaffen AC aan, hebben deze altijd bij de hand en gebruiken AC correct en consistent;
- d. Bespreken AC ter voorkoming van zwangerschap met partner);
- e. Ondernemen actie en nemen zorgvuldig besluit in geval van (potentieel) (on)bedoelde zwangerschap.

Gewenste gedrag: Jongeren voorkomen soa/hiv besmetting door consequent correct gebruik van condooms.

Jongeren:

- a. Anticiperen op de mogelijkheid dat ze (onverwacht) seks hebben;
  - Noemen dat veilig vrijen en grens bewaken makkelijker is als je voorbereid bent (*kennis*).
- b. Besluiten tot veilige seks (condoomgebruik) om soa te voorkomen;
  - Hebben vertrouwen in het kunnen gebruiken van condooms (*eigen-effectiviteit*).
- c. Kopen condooms, hebben condooms altijd bij de hand en gebruiken condooms correct;
- d. Communiceren over condoom gebruik & soa/hiv preventie met hun (seks)partner;
- e. Gebruiken condooms consistent tot soa/hiv status van partner en zichzelf bekend is;
- f. Doen soa/hiv test en bespreken dit evt. met partner:
  - Na risicovolle seks
  - Alvorens te stoppen met condooms in vaste relatie
- g. Zoeken hulp bij positieve testuitslag, bij soa-gerichte fysieke klachten of bij het vermoeden van een soa;
- h. Maken afspraken met zichzelf en vaste partner alvorens te stoppen met condooms in vaste relatie.

Gewenste gedrag: Jongeren accepteren en respecteren seksuele diversiteit

Jongeren:

- a. Erkennen dat er meerdere vormen van relaties en seksuele voorkeuren bestaan;
  - Staan positief tegenover homoseksualiteit en negatief tegen homonegativiteit (*attitude*)

- b. Respecteren verschillende vormen waarop anderen uiting geven aan hun seksualiteit;
  - Noemen gevoelens die gepaard gaan met het niet geaccepteerd worden (*affect*)
- c. Besteden geen negatieve aandacht aan klasgenoten met (vermoede) andere seksuele voorkeur en behandelen LHBTI+ zoals je anderen behandelt (d.w.z. geen (verbaal) geweld en niet buitensluiten of pesten)
- d. Accepteren afwijkingen van heteronorm/ seksuele diversiteit;
- e. Melden vormen van (seksuele) discriminatie bij docent/vertrouwenspersoon;
- f. Komen op voor (LHBTI+) klasgenoot;
- g. Beheersen hun eigen gevoel van onzekerheid t.a.v. seksuele diversiteit;
- h. LHBTI+ jongeren zoeken (sociale) steun indien nodig.

Docenten creëren een veilige omgeving voor leerlingen ten aanzien van relaties en seksualiteit.

Docenten:

- a. Grijpen in wanneer er sprake is van discriminatie & pesten in en rondom school t.a.v. relaties en seksualiteit;
- b. Geven steun aan LHBTI+ jongeren;
- c. Stellen zich op de hoogte van anti-pest & discriminatie beleid van de school t.a.v. relaties en seksualiteit;
- d. Drukken actief & duidelijk anti-discriminatie beleid (anti-pest protocol) uit op school en in de klas t.a.v. relaties en seksualiteit.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

LLL-B is een lesprogramma over seksuele en relationele vorming voor jongeren. Het is een vervolg op de lessenserie voor de onderbouw. Het is echter niet nodig om het Lang Leve de Liefde Onderbouw (LLL-OB) lesprogramma al te hebben gebruikt alvorens dit lespakket te gebruiken. Deze module sluit aan op de seksuele ontwikkeling van de jongeren op dit moment. De content is (deels) aangepast op het niveau van de leerlingen op die leeftijd. Het lespakket is zodanig ontwikkeld dat het aansluit op de schoolexamentermen Biologie voor bovenbouw havo/vwo. Het is deels lesstof vervangend (vak Biologie) en er wordt gebruik gemaakt van interactieve werkvormen.

LLL-B is een online lespakket, bestaande uit vier modules, verspreid over 8 lessen van één uur. Bij de lesduur moet rekening gehouden worden met verschillende factoren zoals de beschikbare tijd, de groep, de reacties van de groep en de relevantie van het onderwerp voor de desbetreffende groep. Om de doelen van de interventie te bereiken moeten de vier modules in onderstaande volgorde en in zijn geheel behandeld worden, volgens de aanwijzingen van de docentenhandleiding. In de docentenhandleiding staan suggesties om het programma zo volledig mogelijk uit te voeren wanneer docenten in tijdnood komen.

1. Relaties: wensen en grenzen

- Les 1: Relaties en seks

- Les 2: Wensen en grenzen

2. Veilig vrijen: anticonceptie

- Les 1: Geslachtsorganen en vrijen

- Les 2: Anticonceptie

3. Veilig vrijen: soa's

- Les 1: Seksueel overdraagbare aandoeningen

- Les 2: De soa poli

4. Seksuele- en genderdiversiteit

- Les 1: Seksuele- en genderdiversiteit, wat is dat?

- Les 2: LHBTI+ dichterbij

Inhoud van de interventie – max 1200 woorden

Welke concrete activiteiten worden uitgevoerd en -eventueel- in welke volgorde? Geef geen uitputtende beschrijving van activiteiten; het is voldoende als de lezer zich een beeld kan vormen van wat er gedaan wordt en hoe dit gedaan wordt.

Indien van toepassing per onderdeel samenvatten. Vergeet niet aandacht te besteden aan de werving.

Bij interventies op maat: geef aan wat op basis van welke criteria wanneer wordt uitgevoerd. Geef ook aan wat minimaal moet worden uitgevoerd om de gestelde doelen te behalen.

Werving

Vanaf december 2012 zijn seksualiteit en seksuele diversiteit opgenomen in de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs. Het lesprogramma LLL geeft adequate invulling aan deze kerndoelen.

Voor de werving worden de volgende strategieën gebruikt:

Scholen

- Uitgebreide informatie op de websites langlevedeliefde.nl en seksuelevorming.nl
- LLL-stand op Nederlands Instituut voor Biologie (NiBi) congressen

- Onderdeel van het vignet 'relaties en seksualiteit' van de Gezonde School
- Jaarlijkse mailing naar scholen over LLL
- Nieuwsbrieven en informatieflyer
- Week van de liefde rond Valentijnsdag 14 februari, waarin schoolbreed aandacht wordt besteed aan relationele en seksuele vorming met o.a. ondersteuning van LLL-lesmateriaal.
- Docentendag maatschappijleer

Wanneer een school wil gaan werken met LLL-B kunnen zij de materialen downloaden via de [docentenomgeving op de website](#). Door gebruik te maken van de algemene handleiding en de docentenhandleiding per les kunnen docenten rechtstreeks aan de slag met de activiteiten.

GGD-medewerkers

GGD-medewerkers spelen geen actieve rol in deze interventie, maar er zijn wel een aantal tools beschikbaar voor GGD'en wanneer zij er zélf voor kiezen om zich hierop te richten, bijvoorbeeld een PowerPointpresentatie waarmee GGD-medewerkers zich kunnen informeren over de interventie en docenten kunnen trainen. Dit is geen vereiste vanuit SANL. Daarnaast is er een factsheet ontwikkeld met geleerde lessen voor het ontwikkelen van modules m.b.t. relaties en seksualiteit in deze setting. Deze kan door GGD-medewerkers worden gebruikt.

Activiteiten

De vier modules van LLL-B bestaan elk uit twee lessen. Alle lessen bestaan uit verschillende activiteiten (o.a. filmpjes, uitleg en oefeningen). Tabel 1 (bij het onderdeel 'materialen') laat de werkvormen per module zien en op welk moment welke materialen worden ingezet (denk aan werkbladen, filmpjes, PowerPointpresentaties of Kahoot).

Module 1: Relaties, wensen en grenzen

De eerste module gaat over relaties, wensen en grenzen en bestaat uit 3 oefeningen (werkbladen) verspreid over 2 lesuren. In de docentenhandleiding staat beschreven wat de volgorde van de oefeningen is en welke oefeningen minimaal moeten worden behandeld om de doelen te bereiken. In de eerste les ligt de nadruk op wensen: wat is er leuk aan relaties, hoe kunnen iemands wensen worden beïnvloed door de omgeving? Hoe zit het met wensen en verwachtingen over intimiteit en seks? Verschilt dit tussen mensen? In de tweede les gaat het over seksuele grenzen: hoe ver wil je gaan? En hoe laat je dat merken? Hoe ga je ermee om als iemand over jouw grens is gegaan of als jij over de grens van een ander gaat? Hoe kun je dat voorkomen?

Module 2: Veilig vrijen: anticonceptie

Deze module gaat over veilig vrijen en het gebruik van anticonceptie en bestaat uit 7 oefeningen verspreid over 2 lesuren. In de eerste les kunnen leerlingen hun kennis over de geslachtsorganen, menstruatiecyclus en bevruchting ophalen. De les wordt afgerond met het gezamenlijk beantwoorden van de vraag: wat is veilig en onveilig vrijen? De tweede les gaat over anticonceptie: Welke soorten zijn er? Hoe gebruik je het? Hoe regel je het? En hoe ga je om met eventuele nadelen? De tweede les wordt afgesloten met een oefening over wat je kunt doen als het misgaat met veilig vrijen.

Module 3: Veilig vrijen: Soa's

Module 3 focust zich op veilig vrijen en het voorkomen van Soa's. Deze module bestaat uit 4 oefeningen verspreid over 2 lesuren. In de eerste les wordt de kennis van leerlingen over veilig vrijen en soa's opgehaald met een kennisquiz en een opdracht waarin de verschillende soa's worden besproken. De tweede les gaat over de soa-poli voor een soa-test. Aan de hand van een filmpje zien leerlingen hoe een bezoek werkt aan de soa-poli voor een soa-test of spreekuur. In de nabespreking wordt dieper ingegaan op hoe en wanneer je zelf een soa-test zou doen en wat een soa-test voor iemand kan betekenen. Tot slot krijgen leerlingen inzicht in het risico op een soa via de VR-Experience en maken ze kennis met de stappen die ze kunnen zetten wanneer ze een soa hebben opgelopen.

Module 4: Seksuele- en genderdiversiteit

De laatste module van het lespakket richt zich op seksuele- en genderdiversiteit. Binnen deze module worden 4 oefeningen behandeld verspreid over 2 lesuren. In de eerste les gaat het over de betekenis van seksuele- en genderdiversiteit en de begrippen die daarbij horen. De leerlingen denken hier eerst zelf over na. De les wordt afgesloten met een oefening over gender wereldwijd. In de tweede les gaat het over 'coming out': wat betekent dit voor iemand die lhbti+ is? Daarna gaan we een stapje verder: hoe veilig is het in jullie klas om uit de kast te komen? En hoe kan je iemand daarin ondersteunen? Is het nodig om uit de kast te komen?

2. Uitvoering

Materialen – max 200 woorden

Welke materialen zijn beschikbaar voor de uitvoering, werving en evaluatie van de interventie?

Bij het ontwikkelen van LLL-B is, gebaseerd op de behoefteanalyse onder docenten, gekozen voor een online interventie in plaats van fysieke boekjes voor leerlingen. Docenten gaven wel aan veel waarde te hechten aan directe communicatie met hun leerlingen, vooral m.b.t. een thema als seksualiteit. Daarom is gekozen om de materialen volledig online aan te bieden, met offline alternatieven voor de verschillende oefeningen.

Alle materialen van LLL-B zijn beschikbaar en via de [website](#). LLL-B kent een algemene handleiding met informatie over de gehele module. Per module is er een docentenhandleiding beschikbaar met daarin de benodigde materialen en tijdsindicaties. Er zijn video's, PowerPointpresentaties en werkbladen beschikbaar in de docentenomgeving. Daarnaast is digitale ondersteuning voor docenten beschikbaar via lesgevenindiefde.nl. In de leerlingenomgeving kunnen leerlingen zelfstandig opdrachten en films vinden. In 2020 is LLL-B, voor het eerst sinds 2013, volledig herzien. In onderstaande tabel staan de verschillende materialen per module die sindsdien beschikbaar zijn.

Tabel 1. Overzicht van werkvormen en materialen per lesmodule

Module: Wensen en grenzen	Materialen
Les 1: Relaties en Seks	
Oefening 1: Relaties (25 minuten)	Werkblad Relaties
Oefening 2: Wensen en verwachtingen (20 minuten)	Can you Fix it video, Werkblad Scoren
Les 2: Wensen en grenzen	
Oefening 3: Wat wil je wel, wat wil je niet (40 minuten)	Werkblad Grenzen <i>Optioneel: filmpje 'Toestemming: zo simpel als thee'</i>
Module: Veilig vrijen: Anticonceptie	Materialen
Les 1: Geslachtsorganen en vrijen	
Oefening 1: Het mannelijk geslachtsorgaan (5 minuten)	Werkblad Mannelijk geslachtsorgaan <i>Optioneel: animatie geslachtsorgaan</i>
Oefening 2: Het vrouwelijk geslachtsorgaan (10 minuten)	Werkblad Vrouwelijk geslachtsorgaan <i>Optioneel: animatie geslachtsorgaan</i>
Oefening 3: De menstruatiecyclus (10 minuten)	Werkblad Menstruatiecyclus <i>Optioneel: animatie menstruatiecyclus</i>
Oefening 4: Bevruchting (10 minuten)	Werkblad Bevruchting <i>Optioneel: animatie bevruchting</i>
Oefening 5: Veilig en onveilig vrijen (15 minuten)	Werkblad Veilig- en onveilig vrijen
Les 2: Anticonceptie	
Oefening 6: Anticonceptie: wat & hoe (40 minuten)	Werkblad Anticonceptiemiddelen <i>Optioneel: pdf's anticonceptiemiddelen</i> <i>Optioneel: handout Overzicht anticonceptiemiddelen</i> <i>Optioneel: handout Tips en omgaan met nadelen</i> <i>Optioneel: anticonceptiekoffer Rutgers</i> <i>Optioneel: folder Rutgers</i>
Oefening 7: Wat als het misgaat? (10 minuten)	Werkblad Tijdlijn (mogelijke) zwangerschap <i>Optioneel: Can you fix it-video 'Morning after' of 'What's up Sally'</i> <i>Optioneel: handout 9 vragen over abortus</i>
Module: Veilig vrijen: Soa's	Materialen

Les 1: Seksueel overdraagbare aandoeningen	
Oefening 1: Kennisquiz (15 minuten)	PowerPoint of Kahoot
Oefening 2: Soa's (35 minuten)	Werkblad Soa's
Les 2: De soa poli	
Oefening 3: Soa test op de soa poli (40 minuten)	Filmpje Soa-poli Werkbladen De soa-poli en Smoesjes <i>Optioneel: PowerPoint antwoorden Smoesjes</i>
Oefening 4: Kans op een soa (10 minuten)	VR-EXperience en Soa-advieschat
Module: Seksuele- en genderdiversiteit	Materialen
Les 1: Seksuele- en genderdiversiteit, wat is dat?	
Oefening 1: De astronaut (30 minuten)	Werkbladen De astronaut en Vragen astronaut Filmpje De astronaut <i>Optioneel: filmpje Artis Pride</i>
Oefening 2: Genderdiversiteit wereldwijd (15 minuten)	Werkblad Genderopvattingen <i>Optioneel: filmpje Muxe</i>
Les 2: LHBTI+ dichterbij	
Oefening 3: Coming out (20 minuten)	Filmpje Gladys en werkblad Coming-out
Oefening 4: Coming out op school (20 minuten)	Werkblad Coming-out op school <i>Optioneel: documentaire Pisnacht: the movie</i>

Algemene informatie en ondersteuning voor docenten

- www.langlevedeliefde.nl met alle informatie over de methode en alle lesmaterialen.
- www.seksuelevorming.nl om leraren en scholen te ondersteunen bij lessen over seksuele vorming. Bevat uitgebreide uitleg over LLL-B.
- www.lesgevenindeliefde.nl met achtergrondinformatie, tips, films en ervaringsverhalen over lesgeven in de liefde.
- Info@langlevedeliefde.nl
E-mailadres voor vragen, opmerkingen of meer informatie over het materiaal van LLL.

Werving

- Flyer: 'Lang Leve de Liefde'.
- Informatiefolder voor docenten
- Infographic met overzicht van de LLL-lesmethode in diverse onderwijssettings.

Trainingsmateriaal (optioneel)

- Docenten hoeven niet getraind te worden om gebruik te maken van deze interventie. In de Toolkit voor implementatie voor GGD-medewerkers, die gericht

is op LLL-OB, is een PowerPoint training voor de bovenbouw opgenomen die optioneel kan worden gebruikt wanneer daar behoefte aan is.

Locatie en type organisatie – max 200 woorden

Waar kan de interventie uitgevoerd worden en welk(e) soort(en) organisatie(s) kan/kunnen de interventie uitvoeren?

Deze interventie is ontwikkeld om te gebruiken op middelbare scholen in Nederland door docenten biologie (of maatschappijleer/ klassenmentor) in de bovenbouw van havo/vwo (klas 4, 5, 6).

Opleiding en competenties van de uitvoerders – max 200 woorden

Wie zijn de uitvoerders en welke opleiding en competenties hebben zij nodig?

De uitvoerders van deze interventie zijn docenten in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs havo/vwo. Voor deze docenten is een eerstegraads lerarenbevoegdheid vereist (HBO-master of WO-lerarenopleiding).

Docenten hebben de juiste competenties om LLL-B te geven wanneer zij didactische vaardigheden hebben, zoals het weten hoe ze een veilige sfeer creëren in de klas; geïnteresseerd zijn in het onderwerp; zich in kunnen leven in de belevingswereld van de doelgroep; en vaardigheden hebben om in te spelen op de onderwerpen, en/of problematiek binnen hun klas. Docenten hoeven niet getraind te worden om deze interventie te gebruiken omdat de algemene handleiding, handleidingen per module en werkbladen voor zich spreken. Uit de procesevaluatie (2020) bleek dat de docenten de LLL-B handleidingen erg duidelijk vonden. Er zijn geen problemen bij de uitvoering geconstateerd. Mochten docenten behoefte hebben aan extra ondersteuning kunnen ze gebruik maken van de website www.lesgevenindiefde.nl.

Kwaliteitsbewaking – max 200 woorden *Hoe wordt de kwaliteit van de interventie bewaakt?*

Voor het geven van de lessen is een uitgebreide docentenhandleiding met achtergrondinformatie, uitleg per les hoe deze gegeven kan worden, wanneer/hoe films, informatie- en werkbladen te gebruiken, algemene lessuggesties, en tips. SANL houdt contact met GGD'en over de uitvoering en kwaliteit van de interventie (dit is geen vereiste rol, maar zo gaat het in de praktijk). GGD'en hebben namelijk direct contact met docenten, geven feedback en hulp waar nodig. Geluiden uit het veld over de inhoud en (knelpunten in de) uitvoering worden op deze manier door GGD'en gecommuniceerd naar SANL. Doordat de materialen vrij toegankelijk zijn, kan alleen vanuit de downloads op de website worden bepaald hoeveel docenten LLL-B gebruiken, maar niet welke docenten dit zijn.

De procesevaluatie uitgevoerd in 2020 draagt bij aan de kwaliteitsbewaking en het up-to-date houden van de interventie. LLL-B is tijdens deze procesevaluatie geëvalueerd met gebruik van de ervaringen van docenten bovenbouw havo/vwo en experts, omdat hun perceptie invloed heeft op de effectiviteit en de continuering van de lesmethode. Indirect zijn de wensen en reacties van leerlingen meegenomen, door dit uit te vragen bij docenten. Op basis van de resultaten uit deze procesevaluatie is LLL-B volledig herzien met betrekking tot inhoud en vormgeving (zie hfst onderzoek).

LLL-B wordt niet constant geëvalueerd.

Randvoorwaarden – max 200 woorden

Wat zijn de organisatorische en contextuele randvoorwaarden voor een goede uitvoering van de interventie?

LLL-B is een grotendeels online lesprogramma. Om het gebruik van LLL-B zo laagdrempelig mogelijk te houden worden alle materialen gratis en publiekelijk beschikbaar gesteld via internet. Daarnaast zijn een groot deel van de oefeningen zo vormgegeven dat ze ook nog uitvoerbaar zijn wanneer er een gebrek is aan voldoende computers/laptops met internetverbinding. De materialen kunnen dan geprint worden.

Er zijn verschillende benodigdheden voor de lessen. Om de films klassikaal af te kunnen spelen is een digibord of beamer met scherm benodigd en internettoegang. Voor andere klassikale opdrachten is een (digi)bord of flipover benodigd waarop kan worden geschreven en getekend. Bij sommige oefeningen is een computer/laptop of geprint werkblad met smartphones benodigd.

Een andere belangrijke randvoorwaarde is het creëren van een veilige sfeer in de klas om over relaties en seksualiteit te praten. Het is van belang om de leerlingen in de klas het gevoel te geven dat alles bespreekbaar is zonder dat er provocerende opmerkingen of grapjes gemaakt worden. Voorafgaand aan de les is het belangrijk om als docent afspraken te maken met de leerlingen. Tips hoe docenten hier het beste mee om kunnen gaan zijn terug te vinden in de handleiding en op de site www.lesgevenindiefde.nl.

Tot slot is een belangrijke randvoorwaarde om de doelen te bereiken dat de lessen in aangegeven volgorde en in zijn geheel worden geven. Het is niet noodzakelijk om LLL-OB te hebben gevolgd voorafgaand aan LLL-B, maar om het meeste effect bij leerlingen te bereiken, worden scholen wel gestimuleerd relationele en seksuele vorming te geven in zowel de onderbouw als de bovenbouw. Zo vormt de voorlichting een doorlopende leerlijn.

Implementatie – max 200 woorden

Is er een systeem voor implementatie? Geef een samenvatting.

In Nederland is het verplicht om seksuele voorlichting te implementeren op scholen, maar docenten mogen zelf bepalen op welke manier zij dit doen en welke materialen zij gebruiken (Mevissen et al. 2018a). Het doel van het betrekken van leerkrachten in elke stap van de ontwikkeling van LLL-B was dat zij zich eigenaar zouden voelen van de interventie, het lespakket accepteerden en het programma aan te laten sluiten bij de context en wensen van docenten.

Implementatie wordt o.a. verhoogd door de interventie kort te houden, offline alternatieven te bieden voor onderdelen van de interventie (behalve voor de filmpjes), bijvoorbeeld door huiswerkopdrachten en mogelijkheden dat leerlingen individueel kunnen werken, als groep of klassikaal (Mevissen et al., 2018a). De modules dienen in een vaste volgorde te worden uitgevoerd om de doelen te bereiken. Echter, door verschillende alternatieven te bieden, krijgen docenten de mogelijkheid om de inhoud van de modules te implementeren op het voor hun passende manier binnen hun eigen context.

Daarnaast is voor LLL-OB een volledige implementatiestrategie ontwikkeld met daarin een e-coach website voor docenten (Schutte, van den Borne, Kok, Meijer & Mevissen, 2016). Ondanks dat deze gericht is op LLL-OB, is de verwachting dat deze website ook docenten die werken met LLL-B kan ondersteunen bij de implementatie (Mevissen et al., 2018a). Voor LLL-OB is een implementatietoolkit voor de GGD'en ontwikkeld. Om LLL-B aan te laten sluiten op LLL-OB is in deze toolkit een PowerPointpresentatie opgenomen die GGD'en kunnen gebruiken om docenten te trainen voor LLL-B. Deze training is echter optioneel. Veel tips in de implementatie toolkit van LLL-OB kunnen ook in deze bovenbouw worden toegepast.

De interventie is ingebed op de websites www.langlevedeliefde.nl en www.seksuelevorming.nl, en wordt onder de aandacht gebracht tijdens de Week van de Liefde, waarbij er schoolbreed aandacht wordt besteed aan relationele en seksuele vorming.

Kosten – max 200 woorden

Wat zijn de kosten van de interventie? Benoem daarbij de personele (in aantallen uren) en de materiële kosten.

Er zijn geen kosten verbonden aan het gebruik van het programma en de daarbij horende materialen. Alle materialen worden gratis online aangeboden via www.langlevedeliefde.nl. Er kunnen wel kosten verbonden zijn voor een school door het printen van bijvoorbeeld de werkbladen of de docenthandleiding.

Daarnaast zijn er personele kosten voor de uren die een docent gebruikt om de lessen te geven. Dit is als volgt opgebouwd:

- Voorbereidingstijd: maximaal 1 uur voorbereiding per module.
- Module 1: 2 lesuren
- Module 2: 2 lesuren
- Module 3: 2 lesuren
- Module 4: 2 lesuren

Aangezien GGD trainingen alleen worden uitgevoerd op initiatief van de GGD'en zelf, is er geen inschatting van de tijdsinvestering voor GGD'en en docenten. Dit bepaalt de GGD zelf. In principe is er geen training van docenten, dus is er geen verdere tijdsbesteding dan hierboven beschreven.

3. Onderbouwing

Probleem

Bij het ondersteunen van jongeren bij een positieve seksuele ontwikkeling, is er een belangrijke rol weggelegd voor het voortgezet onderwijs (Cense, de Graaf en Vermeulen, 2019). Op de middelbare school verandert het lichaam van jongeren, wordt hun genderidentiteit ontwikkeld en beginnen sommigen met het experimenteren met seks (Cense et al., 2019; Rutgers & Soa Aids, n.d.). Op weinig scholen is er echter samenhangend aanbod van seksuele vorming, seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid. Bovendien wordt seksuele vorming op school door leerlingen zelf matig beoordeeld (5,8/10 in 2017 t.o.v. 6,6 in 2012) (De Graaf et al., 2017). Leerlingen in de bovenbouw vinden seksuele vorming nodig: het doorbreekt taboes, niet iedereen krijgt thuis informatie, ze vinden online informatie niet altijd betrouwbaar, het bereidt je voor op later en sommige onderwerpen zijn nu al relevant (Cense et al., 2019).

Tienerzwangerschap

Ondanks dat tienerzwangerschap minder vaak voorkomt bij hoogopgeleide jongeren, heeft 1,0% van de hoogopgeleide meisjes en 1,3% van de hoogopgeleide jongens ooit te maken gehad met een zwangerschap (De Graaf et al., 2017). Het percentage van alle jongeren dat bij hun laatste partner altijd anticonceptie gebruikt ligt lager bij jongeren tussen 15-17 jaar dan in andere leeftijdscategorieën. Over het algemeen is de prevalentie van tienerzwangerschappen lager en is pilgebruik hoger in landen waar jongeren seksuele voorlichting op school krijgen (Ketting & Ivanova, 2018). Onder leerlingen is er behoefte aan informatie over zwangerschap (bijvoorbeeld het aflezen van een zwangerschapstest) (Cense et al., 2019).

Soa/hiv

Ondanks dat hoogopgeleide jongeren later beginnen aan seks en seksueel actiever zijn (meer seks en meer sekspartners) dan laagopgeleide jongeren, beschermen zij zich niet vaker tegen soa's en hiv (de Graaf et al., 2017). Ook laten ze zich niet vaker testen. Met name bij heteroseksuele jongeren onder de 19 jaar komt chlamydia vaak voor (24,6% bij meisjes en 25,1% bij jongens) (Staritsky et al., 2020).

Condoomgebruik onder jongeren in het algemeen is de afgelopen jaren afgenomen. Bij de laatste partner gebruikten met name jongens minder vaak een condoom (29% in 2017 t.o.v. 37% in 2012) (De Graaf et al., 2017). Het is zorgwekkend dat jongeren bij een one-nightstand (40%) of seks buiten een relatie (75%) niet gebruik maken van condooms.

Seksueel overschrijdend gedrag

In 2017 gaf 2% van de jongens en 11% van de meisjes aan te maken hebben gehad met seksueel overschrijdend gedrag. Ondanks de afname t.o.v. 2012, blijft dit zorgwekkend (de Graaf et al., 2017). In de leeftijdsgroep 16-20 jaar hebben zowel jongens (24,8%) als meisjes (38%) significant vaker te maken gehad met aanranding (niet vrijwillige seks zonder geslachtsgemeenschap) dan 12-16-jarigen (Dukers-Muijers et al., 2015). Leerlingen in de bovenbouw hebben behoefte aan informatie over de sociale kant van seks, o.a. praten over wensen/grenzen en toestemming (Cense et al., 2019). Grensoverschrijdend gedrag vinden zij een relevant onderwerp.

Diversiteit

Er is veel sprake van discriminatie en geweld van homoseksuele en biseksuele jongens (uitschelden; bedreiging; en schoppen/slaan) (De Graaf et al., 2017). Jongeren willen dat de heteroseksuele normativiteit wordt doorbroken (Cense et al., 2019).

Oorzaken

Bovenstaande problemen (soa's, ongeplande zwangerschap en grensoverschrijdend gedrag) worden veroorzaakt door verschillende determinanten.

Kennis/ bewustzijn

Jongeren hebben matige kennis met betrekking tot een aantal onderwerpen m.b.t. seksualiteit, voortplanting en soa's (De Graaf et al., 2017). Wat in de onderbouw is geleerd is in de bovenbouw vaak al weggezaakt, terwijl in die periode veel gebeurt in hun seksuele ontwikkeling. Om verstandige keuzes te maken m.b.t. seksualiteit, is kennis over o.a. voortplanting, menstruatie, anticonceptie, seksuele dwang en risico's van onveilige seks noodzakelijk (NCJ, 2014). Wanneer jongeren meer kennis hebben en op school meer informatie hebben gekregen over seks is de kans dat zij consequent anticonceptie gebruiken groter (De Graaf et al., 2017). Ook hangen o.a. meer kennis en eigenwaarde samen met het laten testen op soa's en hiv. Kennis gaat verder dan alleen de basisinformatie over onderwerpen zoals condooms en soa's (Cense et al., 2019).

Jongeren ontvangen op school vrijwel geen informatie over grensoverschrijdend gedrag, seksuele diversiteit, plezier en seks in de media (Cense, de Grauw en Vermeulen, 2019). Wanneer jongeren experimenteren, wordt soms over grenzen heengegaan. Er heerst onder jongeren soms onvoldoende bewustzijn van eigen en andermans grenzen (Movisie, 2018).

Risicoperceptie

Eén van de redenen om niet te testen op soa's/hiv is een laag risicoperceptie. Er wordt vaker getest bij meer partners en bij losse partners/niet monogaam seksueel gedrag (de Graaf et al., 2005; Schaalma en Kok, 2011). Ook wordt door lage risicoperceptie pilgebruik afgeremd (Buijnick, Stals, Schutte, te Poel & Meijer, 2009)

Locus of control, attitude, affect

Zowel jongens als meisjes hadden in 2017 een positievere attitude t.a.v. geslachtsgemeenschap zonder een relatie te hebben of verliefd te zijn t.o.v. 2012. Dit komt vaker voor bij hoogopgeleide jongeren (De Graaf et al., 2017). Ervaring met seks en condooms zorgt voor een negatievere attitude (Schaalma & Kok, 2011). Veel jongeren kijken ook negatief naar het bij je dragen van condooms, terwijl dit een belangrijke voorspeller is van het gebruik (De Graaf et al., 2017). Het bij je dragen van condooms wordt gezien als de verantwoordelijkheid van jongens (locus of control). Gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel (ligt bij de partner) remt ook pilgebruik af (Buijnick et al., 2009).

Daarnaast hebben in de leeftijdsgroep 15-17 jaar zowel jongens als meisjes een enigszins negatievere attitude t.a.v. homoseksualiteit en gender non-conformiteit dan in andere leeftijdsgroepen (De Graaf et al., 2017).

Sociale invloed

Wanneer jongeren het idee hebben dat hun vrienden ervaren zijn, zorgt dit voor meer sekservaring (De Graaf et al., 2005). De perceived norm t.a.v. condoomgebruik bij leeftijdsgenoten is laag (Schaalma & Kok, 2011). Ook bij grensoverschrijdend gedrag speelt sociale invloed een rol. Veelal vindt dit plaats onder leeftijdsgenoten (Movisie,

2018). Jongeren hebben moeite om de druk te weerstaan als iemand hen probeert over te halen tot onveilige seks (Schaalma & Kok, 2011).

Eigen-effectiviteit/vaardigheden

Lage eigen-effectiviteit is één van de oorzaken van risicovol seksueel gedrag (NCJ, 2014). Pilgebruik wordt o.a. afgeremd door vooroordelen (bijv. dik worden) en gebrek aan vaardigheden (planning, voorbereiding, overleggen met partners) (Buijnick et al., 2009). Jongeren hebben behoefte aan informatie hoe ze met bepaalde scenario's om moeten gaan (bijvoorbeeld het lezen van een zwangerschapstest of keuzes in anticonceptie).

Aan te pakken factoren

LLL-B speelt in op determinanten uit de 'Theory of Planned Behaviour' en het 'Health Belief Model', namelijk kennis, attitude, affect, vaardigheden/eigen-effectiviteit en sociale norm. De verschillende determinanten samen beïnvloeden de verschillende gedragingen, waardoor bovenstaande problemen worden veroorzaakt. Omdat het gedrag samenhangt met alle determinanten kan dus niet worden gericht op kennisvermeerdering alleen. Bij alle gewenste gedragingen, ofwel de subdoelen uit hfs 2.1 (prettige relaties en seks hebben; voorkomen van zwangerschap; voorkomen van soa's/hiv; en voorkomen van grensoverschrijding), zijn al deze determinanten nodig om het gedrag te beïnvloeden.

Vanuit Intervention Mapping zijn er op basis van het gewenste gedrag, gedrags- en veranderdoelen opgesteld op basis van de gedragsdeterminanten. In Tabel 1 zijn voorbeelden weergegeven van veranderdoelen bij de verschillende gedragsdoelen en de bijbehorende determinanten per thema (matrices zijn besproken en aangepast met de kerngroep (waaronder docenten). Deze zijn opvraagbaar bij SANL voor het complete overzicht).

Eén vorm van gewenst gedrag dat LLL-B als doel stelt (is gelijk aan subdoel 1 in hfst 1.2) is 'Jongeren hebben prettige en gewenste seks en relaties wanneer zij er klaar voor zijn.' Eén van de gedragsdoelen hierbij is 'jongeren bespreken en geven eigen wensen/grenzen duidelijk (niet ambigue) aan partner aan'. Eén van de determinanten waarop wordt gericht binnen dit doel is kennis. Kennis is makkelijk te veranderen, ook al is het niet altijd het meest belangrijke determinant (aldus Bartholomew et al., 2016 in Mevissen et al., 2018a). Het hierbij horende veranderdoel is 'jongeren onderscheiden heldere/directe en niet heldere/niet directe vormen van het communiceren van hun wensen en grenzen' (Mevissen et al., 2018a).

Tabel 2. Voorbeelden van samenhang tussen gewenst gedrag, gedragsdoelen, veranderdoelen en de bijbehorende determinanten per thema

Gewenst gedrag (= subdoel uit hfs 2.1)	Module & Gedragsdoel	Determinanten				
		Veranderdoel				
		Kennis/ bewustzijn	Attitude	Affect (emoties)	Eigen-effectiviteit	Sociale norm
1. Jongeren hebben prettige en gewenste seks en relaties wanneer zij er klaar voor zijn	Relaties <i>Jongeren bespreken en geven eigen</i>	Noemen verschil en voorbeelden van duidelijk	Erkennen belang van goede timing bij	Noemen emoties die gepaard kunnen gaan met	Hebben vertrouwen in het kunnen bespreke	Voelen zich gesteund door belangrijke anderen in

	<i>wensen/ grenzen duidelijk (niet ambigue) aan partner aan</i>	en niet duidelijk communicere n en van indirect en direct communicere n.	communicer en (op moment suprême kan dit lastig zijn...)	bespreken en aangeven van wensen en grenzen (Onzekerhei d, zenuwachtig , verlegen)	n en aangeven van wensen/ grenzen aan partner.	het bespreken/ aangeven van wensen en grenzen.
2. Jongeren voorkomen ongeplande zwangerschap door consequent correct gebruik van anticonceptiemid delen.	Veilig vrijen: anticonce ptie <i>Jongeren gebruiken correct en consequen t anticoncep tie</i>	Beschrijven waar je bij verschillende AC op moet letten mbt correct en consistent gebruik (op tijd slikken/toedi enen, nieuw recept, invloed overgeven en diarree)	Hebben positieve houding tov correct en consistent AC gebruik naast condoomge bruik voor zwangersch aps- preventie	Noemen gevoel van rust en genieten wanneer je zekerheid hebt over correct en consistent AC gebruik en gevoelens indien niet correct/cons istent gebruikt	Drukken vertrouw en uit in het correct en consisten t AC gebruik, ook op de lange termijn.	Jongens erkennen hun verantwoor ding en hulp bij consistent en correct AC gebruik.
3. Jongeren voorkomen soa/hiv besmetting door consequent correct gebruik van condooms	Veilig vrijen: Soa's <i>Jongeren testen op soa's en communic eren zonodig hun resultaten met seksuele partners</i>	Noemen wanneer je een soatest moet doen (na risicovolle seks of als je wilt stoppen met condooms met je partner en soastatus is onbekend)	Erkennen het belang van vroege signalering en behandeling van soa.	Erkennen emoties die gepaard kunnen gaan met het maken van een soa-test afpraak en het (niet) laten doen van een soa-test.	Drukken vertrouw en uit in het bespreke n en laten afnemen van een test.	Erkennen dat het laten testen normaal is.
4. Jongeren accepteren en respecteren seksuele diversiteit	Seksuele en gender- diversitei t <i>Jongeren respectere n seksuele diversiteit</i>	Noemen dat gelijke behandeling ongeacht ethniciteit, religie, gender, seksuele oriëntatie staat vastgelegd in de grondwet; dat discriminatie is verboden.	Erkennen dat 'jezelf kunnen en mogen zijn' ook geldt voor LHBTI+.	Noemen gevoelens die gepaard gaan met niet geaccepteer d worden	Hebben vertrouw en in hun kunnen om seksueel diverse jongeren te steunen	Voelen zich gesteund door belangrijke anderen (familie, vrienden, geloof, school, media) in het respectere n / accepteren

						van seksuele diversiteit
--	--	--	--	--	--	--------------------------

Verantwoording

Op de verschillende onderwijsniveaus in Nederland hebben leerlingen verschillend leervermogen. Het is van belang om de methoden en strategieën gebruikt voor seksuele vorming hieraan aan te passen (Van Lieshout, 2017). Daarom is het noodzakelijk dat dit soort lesmethoden worden aangepast aan leeftijd, onderwijsniveau en seksuele ontwikkeling van de doelgroep. Ook heeft het de voorkeur dat dit op verschillende momenten herhaald wordt (Van Lieshout, 2017). Daarom is de oorspronkelijke interventie LLL-OB aangepast en uitgebreid voor jongeren in de bovenbouw van havo/vwo.

Jongeren in de bovenbouw van de middelbare school (vmbo, havo en vwo) geven aan meer behoefte te hebben aan seksuele voorlichting op school, omdat er gedurende die periode veel gebeurt in hun seksuele ontwikkeling (Cense et al., 2019). Leerlingen geven aan behoefte te hebben aan seksuele voorlichting op school vanaf de 1^e tot de eindexamenklas. De thema's waar LLL-B zich op richt (relaties – wensen en grenzen; veilig vrijen – anticonceptie; veilig vrijen – soa's; en seksuele en genderdiversiteit) sluiten aan bij de informatie waar leerlingen blij mee zijn (soa's, condooms, anticonceptie en zwangerschap) en waar zij behoefte aan hebben (o.a. seksuele en genderdiversiteit; omgaan met elkaar; wensen en grenzen bespreken; sexting; en verwachtingen). Veelal wordt er op dit moment nog niet gepraat over homoseksualiteit en er is behoefte aan het doorbreken van de heteronormativiteit (Cense, 2019).

LLL-B is net als de onderbouw- en herhalingsmodule planmatig ontwikkeld aan de hand van Intervention Mapping en theoretisch onderbouwd met de hierboven beschreven theorieën. Intervention Mapping is een systematische methode om theoretisch onderbouwde interventies te ontwikkelen en evalueren (Bartholomew et al., 2016).

Met behulp van stap 1 (needs assessment) is achterhaald welke seksuele gezondheidsproblemen spelen bij jongeren in de bovenbouw van havo/vwo, welke onderliggende factoren deze problemen kennen en welke behoeften leerlingen hebben (Mevissen et al., 2018a). De determinanten die uit deze behoefteanalyse kwamen, zoals hierboven besproken, zijn kennis, attitude, affect, eigen-effectiviteit/vaardigheden en sociale norm. Deze determinanten zijn o.a. de oorzaken van het risicogedrag inconsequent en incorrect gebruik van condooms/ anticonceptie en grensoverschrijdend gedrag. LLL-B is daarom gericht op deze oorzaken.

In stap 2 (gewenst gedrag, gedragsdoelen en veranderdoelen) zijn, rekeninghoudend met de behoeften van de doelgroep, de vier programmadoelen opgesteld (Mevissen et al., 2018a). Deze programmadoelen staan gelijk aan het gewenste gedrag (tabel 2).

In stap 3 zijn aan elk doel bijpassende theoretische methodieken gelinkt om die doelen te bereiken. Er is gekeken naar hoe deze methoden zowel online als offline in de klas konden worden gebruikt; dit kwam uit de behoeften van docenten. Bijvoorbeeld: een theoretische/ evidence-based methode om bewustzijn (bijv. t.a.v. communiceren van eigen wensen en grenzen) te vergroten is op scenario's gebaseerde risicoinformatie (Bartholomew et al., 2016; Mevissen et al., 2018a). Rekening houdend met plausibiliteit en voorstelbaarheid zijn daarom twee verhalen ontwikkeld voor twee verschillende

situaties van grenzen overschrijden (Mevisen et al., 2018a). Lesmethoden die hieraan gekoppeld zijn, zijn vragen en het opstellen van een eigen scenario's. Op deze manier zijn de methoden gekoppeld aan de type oefeningen en de doelen, waardoor kans op effectiviteit wordt verhoogd (Bartholomew, 2016).

Het selecteren van theoretisch onderbouwde methoden en toepassingen in het lespakket ging hand in hand bij de ontwikkeling van LLL-B (Mevisen et al., 2018a). Delen van de interventie zijn direct ge-pretest in klassen van docenten in de kerngroep. Er zijn verschillende methodieken gebruikt en verschillende werkvormen/toepassingen binnen het lespakket om de gedrags- en veranderdoelen te behalen. De meeste methoden gebruikt in deze interventie komen uit de sociaal-cognitieve theorie. De methoden en technieken die in deze interventie gebruikt zijn, zijn o.a. actief leren (alle determinanten); discussie (kennis); elaboratie (kennis en attitude); perspectief van anderen aannemen (attitude); overtuigende communicatie (alle determinanten); scenario gebaseerde risicoinformatie (bewustzijn); visuele weergave (kennis). Een uitgebreide lijst aan methoden die gebruikt zijn in LLL-B is beschreven door Mevisen et al. (2018a). Het gebruik van een planmatige methode (IM) zorgt dat de interventie goed aansluit bij het probleem en de doelen, waardoor de kans op effectiviteit wordt vergroot (Bartholomew, 2016). Tabel 2 geeft een aantal voorbeelden hoe determinanten worden aangepakt met verschillende methodieken, en hoe dit is toegepast in LLL-B.

Bijvoorbeeld in les 2 is één van de doelen dat leerlingen nadenken over wanneer iets grensoverschrijdend is, hoe je hiermee om kunt gaan en hoe je dit kunt voorkomen. De methoden die worden gebruikt om deze doelen te behalen zijn discussie, elaboratie en modeling. Leerlingen gaan aan de hand van voorbeeldsituaties grensoverschrijdend gedrag bespreken in groepjes (Module 1; oefening 3). Hierbij maken ze gebruik van het werkblad met vragen. Daarna wordt dit klassikaal besproken, waarbij ruimte is voor doorvragen totdat het antwoord volledig is. Ze bekijken het filmpje 'toestemming: zo simpel als thee', waarin consent duidelijk en op een leuke manier wordt uitgelegd.

Tabel 3. Voorbeelden van een methodiek en werkvorm bij de determinanten

Determinant	Methodieken	Werkvormen/toepassingen
Kennis	Bijv. chunking	Korte animatievideo's met schematische weergave van het mannelijk en vrouwelijk geslachtsorgaan, de menstruatiecyclus en conceptie. Informatie bestaat bijvoorbeeld uit de diversiteit van de vorm van geslachtsorganen en feiten en fabels over het maagdenvlies.
Attitude	Bijv. op scenario gebaseerde risicoinformatie	Er worden twee scenario's beschreven over grensoverschrijdend gedrag (één over onduidelijke communicatie en één over het overhalen tot het uitkleden voor de webcam). Na het lezen van de scenario's praten leerlingen in groepjes over hoe de betrokkenen zich zouden voelen, wat er misging, hoe ze zich anders hadden kunnen gedragen om dit te voorkomen en wat als de situatie andersom was.
Affect	Bijv. zelf-reëvaluatie	Leerlingen zoeken informatie op over hoe je om kunt gaan met mogelijke emoties (bijv. schaamte) waarmee je te maken kunt krijgen bij het bespreken van het gebruik van voorbehoedsmiddelen.
Eigen-effectiviteit	Bijv. modellering	Leerlingen bekijken een filmpje waarin een koppel discussieert over het stoppen met condooms. Na het voorstel om een soa test te doen ontstaat een discussie over de relevantie hiervan

		(inclusief excuusjes om het niet te doen). Uiteindelijk doen beiden een soa test.
Sociale norm	Bijv. actief leren	Leerlingen schrijven op post-its wat ze fijn vinden aan (seksuele) relaties. Op basis van de post-its wordt een stelling besproken over wat jongens en wat meisjes fijn vinden aan relaties. In veel gevallen komt hieruit dat jongens en meiden hier niet erg verschillend tegenaan kijken.

In stap 4 is het totale programma ontwikkeld, aansluitend op de methoden en toepassingen uit stap 3. Bij het ontwikkelen van LLL-B is rekening gehouden met de kenmerken van de doelgroep, waaronder de seksuele ontwikkeling en denkniveau van deze doelgroep. Afwisseling van de verschillende methoden, zoals hierboven beschreven, sluit aan bij de wensen van leerlingen zelf (Cense et al., 2019). Leerlingen geven namelijk aan dat zij afwisselende lesmethoden willen, zoals discussie, praktische opdrachten, geven van tips en films. De kerngroep, met daarin docenten, heeft feedback gegeven op de totale lesmethode van LLL-B, zodat deze aansluit op de uiteindelijke doelgroep en hun eigen wensen. Daarom is LLL-B een online methode, waarbij al het lesmateriaal online wordt aangeboden (met offline alternatieven), zodat dit aansluit bij de wensen van docenten.

4. Onderzoek

Er zijn meerdere onderzoeken uitgevoerd naar de uitvoering van LLL-B.

a) Procesevaluatie Lespakket Lang Leve de Liefde Bovenbouw Havo/Vwo, Susanna Bakker (o.b.v. Jolijn Polet), 2020 (interne publicatie).

b) In 2020 is een procesevaluatie uitgevoerd naar het gebruik en de ervaringen van LLL-B onder 9 docenten en 7 experts (Rutgers, NiBi, SANL, COC Nederland, Onderzoeker). Via de docenten zijn ook de wensen en reacties van leerlingen meegenomen. Methoden:

- Vragenlijsten onder 9 docenten en 3 experts over de relevantie, begrijpelijkheid, aantrekkelijkheid en identificeerbaarheid van de modules; Andere experts hebben opmerkingen geplaatst bij de handleidingen en lesmaterialen.
- Semi-gestructureerde online interviews met 9 docenten. Aanvullend op bovenstaande richtten deze interviews zich op implementatie (dosis bezorgd en implementatiegetrouwheid).
- Kwalitatief onderzoek d.m.v. 7 interviews met experts.
- Feedback op de gedane aanpassingen aan het lespakket is geleverd door 2 docenten en 2 experts, die tevens betrokken waren bij de optimalisering (vragenlijsten/interviews).

c) Over het algemeen waren docenten enthousiast over de inhoud van de modules van het lespakket. De meeste opdrachten zijn nuttig en zullen docenten gebruiken. Herziening op bepaalde punten was noodzakelijk; sommige informatie klopte niet met de huidige kennis. De lay-out van de website was niet aantrekkelijk (verouderd, te weinig kleur, onlogische indeling). Sommige oefeningen vonden ze niet relevant (herhaling van onderbouw). Docenten vonden het niveau van de interventie geschikt voor de doelgroep, al was van sommige oefeningen het niveau te laag. Voornamelijk experts vonden de identificeerbaarheid tekortschieten (weinig diversiteit). Docenten gaven aan niet alle oefeningen te zullen doen. Echter, ondanks dat je wilt dat docenten het volgens de richtlijnen uitvoeren, is de uitvoering ook afhankelijk van de tijd, klas en het aantal vragen vanuit de klas.

N.a.v. de feedback is LLL-B voor het eerst sinds 2013 volledig herzien. Op basis van algemene aanbevelingen is de website vernieuwd en gestructureerd ingericht, zodat bestanden makkelijker te vinden zijn. Daarnaast is diversiteit in het hele pakket opgenomen (verschillende samenstellingen van stelletjes; soms genderneutraal blijven). Tevens is bij de verwoordingen in het lespakket heteronormativiteit verwijderd. Er zijn meerdere optionele werkvormen toegevoegd in de docentenhandleiding. Er zijn meer tips voor extra informatie, werkbladen en optionele hand-outs toegevoegd op de site.

Daarnaast gaven docenten en experts specifieke aanbevelingen per module. Dit resulteerde in aanpassingen per module (bijvoorbeeld oefeningen aangepast, nieuwe filmpjes, quizvragen aangepast naar niveau en inhoud geactualiseerd (bijv. sexting toegevoegd)).

- A) **Long Live Love+: Evaluation of the implementation of an online school-based sex education program in the Netherlands. Van Lieshout, Mevissen, de Waal & de Kok (2017).**
- B) Er is een procesevaluatie uitgevoerd naar de pilot-implementatie van LLL-B onder 16 biologiedocenten (9 scholen; 24 klassen, waarvan 15 havo en 9 vwo) en 60 leerlingen.
- Er zijn 9 individuele interviews gehouden met docenten, twee duo-interviews en één focusgroep met 3 docenten van dezelfde school. Hier werd ingegaan op de complete implementatie, trouw en mogelijke redenen om de interventie niet volledig te implementeren.
  - 60 leerlingen namen deel aan 13 focusgroepen (3-7 leerlingen per focusgroep).
- C) Complete uitvoering van de interventie door docenten was gemiddeld 75%. Docenten waren trouw aan de interventie, maar voegden veelal wel onderdelen toe, bijvoorbeeld: gewenste toevoeging – extra diepgang menstruatiecyclus; ongewenst – angstaanjagende boodschappen. Om ongewenste toevoegingen te voorkomen is uitleg toegevoegd aan de docentenhandleiding waarom bepaalde methoden wel/niet gebruikt worden. Beoordeling van de interventie was over het algemeen positief (oefeningen, mate van interactie, website). Wel vonden zowel docenten als leerlingen het niveau van LLL-B laag ('makkelijk'). De opdrachten zijn echter niet aangepast, omdat volgens experts sommige leerlingen dit soort sociale vaardigheden onderschatten.
- Gelijktijdig met deze procesevaluatie zijn de effecten van LLL-B onderzocht m.b.v. een RCT op 17 scholen. De belangrijkste uitkomsten hieruit zijn dat leerlingen in de interventiegroep significant betere soa-gerelateerde risicoperceptie hebben na de LLL-B lessen en sterker geloven dat homoseksualiteit geen keuze maar de natuur is.

Het bereik van LLL-B wordt jaarlijks bepaald door de bezoekersaantallen op de homepage/ paginaweergaven van de url <https://langlevedeliefde.nl/docenten/voortgezet-onderwijs/bovenbouw/bovenbouw>. De bezoekersaantallen waren de afgelopen jaren als volgt:

2020: 2585

2019: 2507

2018: 2824

Deze bezoekerscijfers zijn van de vorige editie van LLL-B. Er zijn nog geen nieuwe cijfers n.a.v. de volledige herziening van de interventie eind 2020. Er kan niet met zekerheid worden gezegd door hoeveel leerlingen LLL-B wordt gebruikt.

5. Samenvatting Werkzame elementen

Deze interventie heeft gebruik gemaakt van planmatige ontwikkeling door middel van het Intervention Mapping protocol (Bartholemew et al., 2016) wat geldt als de basis voor effectief werken.

De interventie kent de volgende inhoudelijke werkzame elementen:
Het lespakket is zodanig ontwikkeld dat het aansluit op de schoolexamentermen Biologie voor bovenbouw havo/vwo en deels lesstof vervangend is. Wanneer LLL-B dus in de biologieles wordt gegeven, is het niet volledig additioneel. De interventie is echter ook passend binnen mentorlessen of maatschappijleer.

De inhoud van LLL-B wordt aan leerlingen onderwezen op het moment dat de informatie voor de doelgroep relevant is (aangepast aan leeftijd en belevingswereld). Leerlingen in de bovenbouw zijn op seksueel vlak verder ontwikkeld dan in de onderbouw. De interventie speelt hierop in door niet alleen te focussen op verliefd worden en relaties, maar ook op het voorkomen van zwangerschappen en soa's.

De inhoud van de interventie sluit aan bij de wensen van de leerlingen door gebruik te maken van interactieve werkvormen, zoals scenario's voorstellen, klassikale discussies en opdrachten bij filmpjes.

De interventie kent de volgende praktische werkzame elementen:
Een van de werkzame elementen is de flexibiliteit van het lesprogramma. Er wordt in de docenthandleiding aangegeven welke onderdelen van het programma essentieel zijn om de doelen te behalen en welke eventueel als huiswerk kunnen worden meegegeven of kunnen worden overgeslagen. Wel dienen de modules in de beschreven volgorde te worden behandeld.

In de docenthandleiding wordt per onderdeel onder het kopje 'Belangrijk' aangegeven waarop de docent bij de uitvoering moet letten.

Tenslotte worden alternatieve werkvormen genoemd. Op deze manier kan de docent het programma aanpassen aan de groep en de beschikbare tijd en omstandigheden.

6. Aangehaalde literatuur

Bartholomew, L.K., Markham, C.M., Ruiters, R.A., Fernández, M.E., Kok, G. & Parcel, G.S. (2016). *Planning health promotion programs: an intervention mapping approach*, 4th ed. San Francisco: Jossey-Bass.

Buijink, G., Stals, M., Schutte, L., te Poel, F., & Meijer, S. (2009). *Zwanger...en dan? Planmatige ontwikkeling van een aanvullende module rondom (on)bedoelde zwangerschap voor het lespakket Lang Leve de Liefde*: Fiom & SANL.

Cense, M., de Grauw, S., & Vermeulen, M. 2019. *Gewoon, het taboe eraf halen. Wat leerlingen willen van seksuele vorming*. Utrecht: Rutgers.

College voor Toetsing en Examens. (2018). *Biologie VWO: Syllabus Centraal Examen 2020*. Opgehaald op 4-2-2021, van <https://www.examenblad.nl/examenstof/syllabus-2020-biologie-vwo>.

De Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25^e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Rutgers Nisso Groep / Soa Aids Nederland.

De Graaf, H., van den Borne, M., Nikkelen, S., Twisk, D., & Meijer, S. (2017). *Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Delft: Rutgers Nisso Groep / Soa Aids Nederland.

Dukers-Muijers, N. H., Somers, C., De Graaf, H., Meijer, S., & Hoebe, C. J. (2015). Prevalence of non-volitional sex types and associated factors: a national sample of young people. *PLoS one*, 10(7), e0132847.

Durlak, J. A. & DuPre, E. P. (2008). Implementation matters: A review of research on the influence of implementation on program outcomes and the factors affecting implementation. *American journal of community psychology*, 41(3-4), 327-350.

Ketting, E. & Ivanova, O. (2018). *Sexuality Education in Europe and Central Asia: State of the Art and Recent Developments*. Keulen: Federal Centre for Health Education & International Planned Parenthood Federation European Network.

Mevissen, F. E., Kok, G., Watzeels, A., van Duin, G., & Bos, A. E. (2018). Systematic development of a Dutch school-based sexual prejudice reduction program: An intervention mapping approach. *Sexuality Research and Social Policy*, 15(4), 433-451.

Mevissen, F. E., van Empelen, P., Watzeels, A., van Duin, G., Meijer, S., van Lieshout, S., & Kok, G. (2018a). Development of Long Live Love+, a school-based online sexual health programme for young adults. An intervention mapping approach. *Sex education*, 18(1), 47-73.

Movisie (2018). *Factsheet: Seksueel Grensoverschrijdend Gedrag Tussen Jongeren*. Opgehaald op 18-01-2021, van <https://www.huiselijkgeweld.nl/doc/factsheets/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag-tussen-jongeren-onderling-2018.pdf> [geraadpleegd: 18-07-2019]

Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (2014). Richtlijn: Seksuele ontwikkeling. Opgehaald op 7-1-2021, van <https://www.ncj.nl/richtlijnen/alle-richtlijnen/richtlijn/seksuele-ontwikkeling>

Rutgers & Soa Aids. (z.d.). *Het belang van seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs*. Opgehaald op 11-01-2021, van <https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/voortgezet-onderwijs/het-belang-van-seksuele-en-relationele-vorming-het-voortgezet>.

Schutte, L., van den Borne, M., Kok, G., Meijer, S., & Mevissen., F.E.F. 2016. "Innovatively Supporting Teachers' Implementation of School-Based Sex Education: Developing A Web-Based Coaching Intervention From Problem to Solution." *Journal of Medical Internet Research* 18: e136.

Staritsky, L., van Aar, F., Visser, M., Op de Coul, E., Heijne, J., Göt, H., Nielen, M., van Sighem, A., & van Benthem, B. (2020). Sexually transmitted infections in the Netherlands in 2019. Bilthoven: RIVM.

van Lieshout, S. (2017). *Make a Move and Long Live Love+ : implementation and evaluation of two Dutch sex education programs*. Maastricht University. <https://doi.org/10.26481/dis.20170706svl>

van Lieshout, S., Mevissen, F., de Waal, E., & Kok, G. (2017). Long Live Love+ : evaluation of the implementation of an online school-based sexuality education program in the Netherlands. *Health Education Research*, 32(3), 244-257.

7. Praktijkvoorbeeld

Regionale Scholengemeenschap havo 4, Lang Leve de Liefde bovenbouw, module Soa's, les 1

De docent begroet de leerlingen met een hand bij binnenkomst. De leerlingen lijken nog wat slaperig. De docent begint de les met de uitleg dat ze verdergaan met het programma over relationele en seksuele vorming. Hij benoemt dat ze nu bij het onderwerp soa's zijn en dat ze het daar in de onderbouw al eens over gehad hebben. Daarom gaan ze met een kennisquiz kijken hoe het met de kennis staat.

De docent kiest voor de eerste werkvorm, waarbij de leerlingen individueel kaartjes omhooghouden met a, b of c erop. Hij opent de PowerPoint en legt uit dat de leerlingen nadat hij tot drie heeft geteld, het kaartje met hun antwoord in de lucht moeten steken. De docent leest de vraag en de antwoordopties hardop voor, houdt even stil en telt dan tot drie. "Hoe voorkom je een soa? A) Door de pil te gebruiken B) Door een condoom te gebruiken, C) Door vaak te testen op soa's".

Sommige leerlingen overleggen even met hun buur. Na drie seconden gaan niet alle kaartjes even snel de lucht in. De docent spoort een paar leerlingen aan actiever mee te doen. Er komt reactie dat ze het antwoord niet weten, waarop de docent uitlegt dat het toch de bedoeling is dat ze een antwoord kiezen. Bij alle vragen, ook de vragen die vrijwel iedereen goed heeft, bespreekt de docent waarom het antwoord goed of fout is. Hij vraagt bij sommige vragen klassikaal waarom leerlingen voor a, b of c hebben gekozen en geeft daarna pas het goede antwoord. Soms geeft hij direct het antwoord, maar vraagt daarna aan de leerlingen om uitleg waarom een specifiek antwoord goed of fout is. Bij andere vragen legt hij dit zelf uit.

De meeste leerlingen doen serieus mee. Vraag 5: "Kun je een soa krijgen van een vaste partner? A) Nee, niet als je het voor de eerste keer met een vaste partner doet B) Nee, je moet met verschillende mensen seks hebben om een soa op te lopen C) Ja, een vaste partner kan jou een soa geven"

Bij deze vraag is er discussie over de antwoordopties, omdat de leerlingen hier een verschillende invulling aan hebben gegeven (eerste keer seks met een specifieke vaste partner betekent niet dat het de eerste keer is van de vaste partner).

Na de quiz inventariseert de docent of er nog vragen zijn. De klas is wat uitbundiger geworden. Er zijn geen vragen, maar wel wat (lollige) opmerkingen. De docent maakt een bruggetje naar de volgende oefening en vertelt dat ze het nu over een aantal specifieke soa's gaan hebben.

Hij deelt het werkblad en een groot vel papier uit en verdeelt de specifieke soa's over groepjes van twee of drie leerlingen. Hij legt uit dat de leerlingen hun antwoorden op de vragen van het werkblad gaan uitwerken in een informatieve poster. Hij wijst de leerlingen op de sites waar ze informatie kunnen vinden, waarvoor de telefoons uit de telefoontas gehaald mogen worden. Hier wordt door sommigen enthousiast op gereageerd. Hij geeft aan hoe lang ze de tijd hebben.

De leerlingen gaan zelfstandig aan het werk. Sommige leerlingen moeten wat aangespoord worden om mee te doen. De docent geeft aan dat ze taken binnen een

groepje kunnen verdelen als ze dat willen (informatie opzoeken en het in de poster verwerken ervan). De docent herinnert de leerlingen aan de tijd. Als de tijd om is worden de posters opgehangen. De docent geeft de leerlingen een paar minuten om langs alle posters te lopen. Sommige leerlingen lachen wat bij posters, waar de docent ze op aanspreekt. Vervolgens worden klassikaal de vragen algemeen geïnventariseerd, als de leerlingen nog voor de posters staan. Na drie vragen behandeld te hebben gaat de bel. De leerlingen pakken direct in. De docent geeft aan dat ze dit de volgende keer nog af zullen ronden en dat de posters blijven hangen, ook voor de onderbouw om naar te kijken.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (Nji), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport & Bewegen, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

